

УДК 159:343.915

І.І. Максимів,

ад'юнкт кафедри юридичної психології,
Національна академія внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БРОДЯЖНИЦТВА ТА ЖЕБРАЦТВА ДІТЕЙ

Анотація. Стаття присвячена вивченню проблем правового регулювання бродяжництва та жебрацтва дітей, зроблено їх аналіз. Вивчено та встановлено першопочаткові причини дитячого жебрацтва і бродяжництва, проаналізовано об'єктивні та суб'єктивні причини даних соціальних явищ.

Ключові слова: жебрацтво, бродяжництво, дитина, бідність, безпритульність, спосіб життя, девіантна поведінка.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасні соціально-економічні та ліберально-демографічні реформи, які проведені без належної підготовки та врахування особливостей України, посилили в суспільстві процес спадаючої життєдіяльності, який призвів до формування так званого «соціального дна». В теперішній час немає точних статистичних даних, які дозволяють свідчити про масштаби розповсюдження таких явищ як бродяжництво та жебрацтво. Це є наслідком того, що в країні був припинений їх централізований облік. Державна служба статистики України враховує тільки осіле населення, тому в статистичних даних відсутні відомості про безпритульних. Дані медичних закладів та підрозділів поліції, а також окремі статистичні дослідження, які проводять державні структурні органи або громадські організації, не дають повної картини про дані соціальні явища. Це поло-

ження обумовлює наявність суперечливих оцінок щодо їх кількості.

Невипадково бродяжництво та жебрацтво є актуальною проблемою та об'єктом соціально-педагогічних досліджень в багатьох країнах Західної Європи і в США, де в значній мірі відсутні або мінімізовані соціальні та економічні причини бездоглядності і безпритульності, які актуальні для сучасної України.

Нормативно-правове регулювання жебрацтва і бродяжництва дітей є одним із головних пріоритетів для благополучного розвитку наших дітей, так як відсутність належного утримання, нехтування інтересами і потребами особистості, яка розвивається, в значній кількості сімей не тільки створює реальну загрозу психічному, фізичному, моральному розвитку дитини, але й обумовлює зростання кількості дітей та підлітків, які покинули батьківську домівку і опинилися в неблагополучних компаніях.

Бездоглядність дітей є першим кроком до безпритульності, соціальної

дезадаптації, порушення нормального процесу соціалізації дитини. В сучасних умовах, ситуація з дитячою бездоглядністю стала однією з головних проблем дитинства.

Мета статті. Вбачається доцільним визначити нормативно-правове регулювання понять жебрацтво і бродяжництво дітей, зробити їх аналіз. Важливим етапом у вивченні даної проблеми є встановлення причин виникнення жебрацтва та бродяжництва, що є важливим завданням, так як усунення цих соціальних явищ є стратегічною задачею в діяльності держави, в іншому випадку, нові групи жебраків та бродяг з числа дітей будуть поповнювати «соціальне дно» нашого суспільства.

Виклад основного матеріалу. Проблема бродяжництва та жебрацтва дітей з кожним роком стає все помітнішою на фоні економічної та соціальної нестабільності нашої держави, низьких доходів більшості верств населення, зниження моралі громадськості. Заняттю жебрацтвом притаманне випрошування грошей та матеріальних цінностей, без подальшого їх повернення. Бродяжництво передбачає бездомне існування, що, зазвичай, супроводжується постійною переміною місця перебування з метою ухилення від суспільно корисної праці.

Для чіткого розуміння понять «бродяжництво» та «жебрацтво» необхідно звернутися до джерел.

У Великому юридичному словнику жебрацтво визначається як випрошування в сторонніх осіб грошей або матеріальних цінностей [1]. Жебрацтво — це активне випрошування в незнайомих людей грошей та інших матеріальних цінностей, які є для прохаючого основним засобом доходу [2]. Паразитичний спосіб існування, який згубно діє на оточуючих, особливо негативно впливає на

молодь, зокрема, на неповнолітніх. Це негативно впливає на дитячу психіку, так як вона є ще несформованою, нестабільною і тому дитина легко піддається як негативному, так і позитивному впливу з боку дорослих.

Бездоглядність дітей та підлітків є першим кроком до безпритульності, бродяжництва, жебрацтва, дезадаптації, порушення нормального процесу соціалізації дитини. Відповідно до ст. 304 Кримінального кодексу України, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми — карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років. Ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього, — караються позбавленням волі на строк від чотирьох до десяти років [3].

Також, Кримінальний кодекс України доповнений ст. 150-1, що передбачає використання батьками або особами, які їх замінюють, малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб) і карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк. Ті самі дії, вчинені щодо чужої малолітньої дитини або пов'язані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування, а так само вчинені повторно або особою, яка раніше скоїла один із злочинів, передбачених ст.ст. 150, 303, 304 цього Кодексу, або за попередньою змовою групою осіб, — караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк від трьох до восьми років. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені

організованою групою, а також якщо внаслідок таких дій дитині спричинені середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження, — караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років [3].

Втягнення в заняття бродяжництвом або жебрацтвом заключається у побудженні у дитини бажання переїжджати з одного місця на інше, кинути навчання, вести паразитичний образ життя, проживати на подаяння у вигляді грошей, речей, продуктів харчування і т.п. Неповнолітній може погодитися на такий образ життя під впливом як умовлянь, використання свого авторитету дорослою людиною, так і погроз, обману, шантажу. Разом з тим, слід відмітити, що батьки не можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітньої дитини в бродяжництво, якщо саме бродяжництво наступило внаслідок збігу важких життєвих обставин, викликаних втратою джерела існування або відсутністю місця проживання.

Поняття жебрацтва визначається в словнику Ожогова і в тлумачному словнику Ушакова. Жебрацтво — це збирання милостині, жебракування [4]. Згідно тлумачного словника Ушакова, жебрацтво — це заняття жебракуванням або постійне, набридливе приставання з проханнями про щонебудь [5].

Існує також думка, що жебрацтво — це жорстокий, добре організований і прибутковий бізнес [6]. Жебрацтво — це спосіб вирішення фінансових і матеріальних проблем шляхом звернення за безоплатною допомогою до осіб або організацій, це широко розповсюджений спосіб по відбиранню грошей у населення шляхом професійного тиску на жалість людей. Жебракування — це, фактично, життя чужим

коштом, за рахунок прохання ввійти в скрутне становище і допомогти в складній ситуації.

З поняттям «жебрацтво» тісно пов'язане поняття «бродяжництво». Згідно з «Академічним тлумачним словником української мови», бродяжництво — це стан, спосіб життя бродяги — бездомної людини, що не має постійного місця проживання, сталого заняття, роботи [7, с. 237-238]. Бродяжництво — це соціальне явище, що характеризується поневір'янням осіб без певного місця проживання протягом тривалого часу по території країни або в межах населеного пункту чи міста [8].

В українському законодавстві визначення поняття «бродяжництво» відсутнє. В минулому, бродяжництво визнавалось правопорушенням в Україні і така практика відповідала практиці європейських країн. Так, до 1992 року діяла ст. 214 Кримінального кодексу України 1960 року, якою бродяжництво чи жебрацтво або ведення іншого паразитичного способу життя визначалось як злочин. Однак, Законом України «Про внесення доповнень і змін до Кримінального кодексу України, Кримінально-процесуального кодексу Української РСР і Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення» № 2547-ХІІ від 07.07.1992 р. дану статтю було виключено. Як наслідок, починаючи з 1992 року, у чинному законодавстві нашої держави відсутнє нормативне визначення бродяжництва і відповідальності за нього.

Бродяжництву дітей передують безліч абсолютно різних станів, які позначаються так званою схильністю дітей до зміни місць їхнього перебування. Діти втікають з дому, коли з ними жорстоко поводяться, або коли у них відсутні теплі стосунки з рідними.

В таких випадках, причини симптому бродяжництва є зовнішніми і можуть бути усунені зміною зовнішніх умов. Однак, є діти, в яких причини криються у внутрішньому житті. Вони знаходяться під впливом спонукань з несвідомого, які змушують їх блукати в пошуках уявної мети, чогось крашого.

Ю.М. Антонян та С.В. Бородин, спираючись на результати експерименту, виявили неусвідомлювані індивідом мотиви бродяжництва [9]. На думку Ю.М. Антоняна, бродяги не усвідомлюють мотивів зміни місця свого проживання та навчання, хоча і наводять різні мотивування, які суперечать один одному. Неусвідомлювана необхідність зміни свого оточення — це прагнення уникнути самоідентифікації в групі, так як будь-яка сумісна діяльність, участь в житті колективу веде до деякої визначеності, співвідношенню себе з іншими учасниками групи.

З цього можна зробити висновок, що провідним мотивом і особистісним сенсом бродяг є прагнення збереження своєї суб'єктивно-особистісної та соціальної дезінтеграції.

В теперішній час, бродяжництво та жебрацтво досліджується в контексті прав людини і формування в суспільстві толерантного ставлення до маргінальних верств населення. Спеціалісти в галузі девіантології розглядають дані явища як вид поведінки, що відхиляється від норми. Натомість, економісти, педагоги розглядають цю проблему фрагментарно, як правило, в контексті суміжної проблематики.

Практикуючими психологами, які спеціалізуються на роботі з безхатченками та жебраками, при проведенні реабілітаційних заходів з даною категорією населення, неможливо використовувати поточний метод, так як тут необхідне розуміння індивіду-

альності, унікальності ситуації, яка склалася. Практика надання допомоги бродягам та жебракам привела спеціалістів в галузі соціальної роботи до необхідності теоретичного осмислення її результатів і перспектив.

На сьогоднішній день в літературі виділяються дві групи причин бродяжництва та жебрацтва: об'єктивні та суб'єктивні. До числа об'єктивних відносяться наступні:

- проблема з житлом, брак дешевого, соціального житла;
- безробіття, що обумовлює відсутність засобів для оплати житла;
- погіршення соціально-економічної та політичної ситуації в Україні;
- проблема переселення з окупованих територій;
- стихійні лиха; погіршення екологічної ситуації в деяких регіонах країни;
- соціальне здоров'я суспільства (наявність душевнохворих, осіб з поведінкою, що відхиляється від норм, осіб, що вийшли з місць позбавлення волі і т. п.);
- слабкі можливості реалізації соціальних програм, націлених на надання матеріальної та іншої допомоги малозабезпеченим сім'ям, групам ризику тощо.

Однак, об'єктивні причини не завжди штовхають підлітків на шлях жебракування та бродяжництва.

До суб'єктивних причин відносяться:

- психологічні особливості індивідів, психосоціальний розвиток особистості;
- життєві установки;
- мікросоціальні ситуації;
- розривання сімейних зв'язків;
- симптомокомплекс таких патологій як шизофренія, затримка розвитку, невротичні розлади, ранні стадії різних органічних уражень.

Не варто також виключати можливість стати на шлях жебрацтва та бродяжництва життєву нужду, крайні обставини, психологічну кризу сімейних відносин, а також неспроможність держави забезпечити нормальний рівень життя своїх громадян, що є особливо актуальним в теперішній час. Як бродяжництво, так і жебрацтво — явища, притаманні людству на всіх етапах його існування. Але особливо широко воно розповсюджується у періоди соціальних потрясінь і стихійних лих, а саме: воєн, голоду, повеней, землетрусів, кризових процесів в країні.

В результаті реформ, які проводилися в державі, процес диференціації населення призвів до розколу суспільства. Даний процес посилюється тим, що соціальна функція держави послаблена. Крім того, в державі відбувся перехід від принципів загального соціального забезпечення до системи соціального захисту, який передбачає надання допомоги тільки соціально незахищеним верствам населення. Разом з тим, нова система соціальної підтримки зіштовхнулася з необхідністю надання допомоги, окрім традиційних категорій населення, новим незахищеним категоріям — біженцям, переселенцям, безробітним, технології роботи з якими були втрачені.

В період 30—70 роках ХХ ст. була розповсюджена думка про те, що бродяжництво та жебрацтво обумовлені переважно суб'єктивними факторами. Дана категорія населення розглядалась як неадекватно соціалізовані індивіди, які ізолювалися від всього загалу суспільства (Е. Сазерленд, Г. Локк, Г. Бар, Т. Каплоу, Д. Піттман, К. Гордон). У 80-ті роки армія бездомних бродяг та жебраків поповнилася за рахунок людей, які втратили житло та роботу в умовах економічної кризи.

Процес соціального спаду населення дослідники Дж. Райт, П. Россі та інші пов'язували з наявністю у індивідів специфічних якостей (алкоголізм, психічні проблеми, погане фізичне здоров'я, наявність в минулому судимості), які не дозволяли їм нормально функціонувати в суспільстві.

Сторонники суб'єктивного підходу прививали в населення погляд, згідно з яким, бродяги та жебраки розглядалися як «нечесні бідні», котрі були самі винуваті в тому становищі, в якому вони опинилися. На практиці це призвело до того, що влада і громада пасивно відносились до питань організації допомоги бездомним, посиляючись на особистий характер проблем, що виникли.

В 90-ті роки в зв'язку з глобалізацією були встановлені нові фактори, які впливають на процес виникнення таких соціальних явищ як бродяжництво та жебрацтво. Це змусило суспільство усвідомити нові об'єктивні причини, які обумовлюють процес маргіналізації певної частини населення. В ці ж роки проблеми бездоглядних дітей стають в один ряд з проблемами економічними.

В наші дні кардинальні зміни, які відбуваються в інституті сім'ї, породили таке явище як соціальне сирітство — соціальне явище, яке виникло в ХХІ ст., спричинене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків по відношенню до неповнолітньої дитини.

Соціальні сироти — це особлива соціально-демографічна група дітей, які внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин залишилися сиротами при живих батьках. Діти, які фактично мають батьків, але вимушені жити за межами свого дому — в дитячих будинках, притулках, інтернатах. До них також

належать і безпритульні та бездоглядні діти, тобто «діти вулиці». За даними Державної служби статистики України, на кінець 2014 року кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування становила 83,7 тис. осіб (без врахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя), на кінець 2010 року — 98,1 тис. осіб, на кінець 2006 року дана кількість дітей-сиріт та дітей становила 102,9 тис. осіб [10]. Як ми бачимо, спостерігається спад чисельності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

В той же час, чисельність дітей, усиновлених протягом року, також не зростає. Так, на кінець 2006 року таких дітей було 4318 осіб, на кінець 2010 року — 4865 осіб, а на кінець 2014 року всиновлено 3218 особи [10].

На нашу думку, причинами соціального сирітства можна вважати наступні:

- низький рівень матеріального забезпечення сімей з дітьми;
- безвідповідальне ставлення батьків до виконання своїх обов'язків стосовно дітей;
- зростання рівня алкоголізації населення України;
- перебування батьків у місцях позбавлення волі;
- зловживання батьками наркотичними засобами;
- виїзд батьків закордон на заробітки;
- зниження рівня моральності населення України, ослаблення сімейних устроїв;
- агресивна поведінка батьків, брутальне та жорстоке поводження з дітьми, що становить загрозу дитячому життю і здоров'ю;
- психічні захворювання, як батьків, так і дітей [11, с. 123-124].

Варто відзначити, що характерними ознаками сучасного дитячого бродяжництва та жебрацтва є зростання криміналізації і наркотизації «дітей вулиці». Виявлення факторів даних соціальних явищ необхідне для організації комплексу превентивних заходів, направлених на їх подолання або зменшення.

Систематизація таких факторів, які виокремлені вченими, потребує інтеграції медичного (Г.Є. Сухарева, А.Є. Личко, Є. Вроно та ін.), соціологічного (М.Р. Зезіна, Є.Б. Бреєва, Є.Г. Слуцький, А.Р. Ареф'єв та ін.), педагогічного (Л.А. Грищенко, А.Б. Боссарт та ін.) та психологічного (Ю.М. Антонян, Л.І. Анциферова, А.В. Глаголева та ін.) підходів до розуміння явищ безпритульності, бродяжництва та жебрацтва.

Існуючі класифікації, по суті, виділяють три групи факторів: макросоціальні (економічна криза, безробіття, голод, епідемії, інтенсивні міграційні проблеми і т.п.), мікросоціальні (внутрішньосімейні фактори) та психологічні (різні психофізичні аномалії). Однак, в даних систематиках не враховуються деякі фактори, які сприяють приближенню до бродяжництва та жебрацтва (наприклад, процеси урбанізації, глобалізації); немає чіткої їх диференціації всередині кожної групи.

Бродяжництво та жебрацтво — це мультифакторні явища. Ми вважаємо, слідом за прихильниками системного підходу, що дані соціальні явища слід розглядати як результат впливу комплексу нерівнозначних зовнішніх та внутрішніх факторів. Таке розмежування допоможе також координувати спрямованість превентивних заходів, що є ключовим моментом у попередженні та профілактиці бродяжництва і жебрацтва.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Отже, розглянувши нормативно-правове регулювання понять жебрацтва та бродяжництва дітей в Україні, можна сказати, що незважаючи на велику кількість наукових праць в даній сфері дослідження, проблема жебрацтва та бродяжництва серед дітей — явище широкомасштабне, яке до сьогоднішнього дня не втрачає своєї актуальності.

Тому, вважається за доцільне прийняти до уваги цілий комплекс взаємопов'язаних факторів, що впливають як на індивідуальну саморегуляцію, так і на особистість дітей схильних до жебракування та бродяжництва.

Вивчення даної теми дозволяє сформулювати наступні узагальнюючі висновки:

— бродяжництво та жебрацтво як соціальні явища виникають в результаті поєднання та тісного взаємовпливу суб'єктивних та об'єктивних факторів;

— суб'єктивні фактори (особистісно-психологічні особливості, особиста і сімейна ситуація, психічні розлади, порушення правової поведінки та ін.) нерідко «підкріплюються» об'єктивними факторами;

— об'єктивні фактори, які носять соціально-економічний характер, ускладнюються недосконалістю нормативно-правової бази, яка регулює громадянські права;

— відсутність єдиного інформаційного банку даних осіб, які займаються бродяжництвом та жебрацтвом, що пояснюється безперервною міграцією цієї категорії громадян і відсутності їх обліку в регіонах;

— соціально-психологічні фактори, які характеризують бродяг та жебраків, є передумовою для їх ресоціалізації та реінтеграції в суспільство;

— заходи управлінського характеру, направлені на профілактику бродяжництва і жебрацтва, недостатньо враховують соціально-економічні фактори формування категорії бездомних людей;

— на даному етапі розвитку українського суспільства, який характеризується системною кризою, представляється утрудненим вирішенням проблеми бродяжництва і жебрацтва, можливе лише деяке її послаблення;

— для створення комплексної системи попередження і регулювання даних соціальних явищ, а також соціальної підтримки бездомних дітей, необхідне прийняття цільової програми, закону і внесення змін в діюче законодавство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Большой юридический словарь / А.Я. Сухарев, В.Е. Крутских, А.Я. Сухарева. — М. : Инфра-М, 2003.

2. Дьяконов И.Ю. Антропология нищенства : этнологические аспекты : дис. ... канд. истор. наук : 03.00.14 / Дьяконов Иван Юрьевич; [Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН]. — М., 2009. — 181 с. : ил. РГБ ОД, 6109-7/408.

3. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо використання дитини для жебракування» від 15 січня 2009 р.; Закон України «Про внесення зміни до розділу II Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо використання дитини для жебракування» від 17 лютого 2009 р. // Урядовий кур'єр. — 2009. — № 34. — 25 лют.

4. Словарь русского языка Ожегова : В 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; Под ред. А.П. Евгеньевой. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Русский язык, 1981-1984.

5. Толковый словарь русского языка. Том III. Под редакцией Д.Н. Ушакова [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://ushakov.slovaronline.com/П/ПО/54066-РОПРОШАЙНИЧЕСТВО>

6. Дети-рабы в руках попрошаек [Электронный ресурс]. — Режим доступа : www.deti-gaby-porogo.ucos.com

7. Словник української мови: в 11 томах. — Том 1, 1971. — С. 237-238.

8. Бродяжничество [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://pravoteka.ru/encyclopedia10098>

9. Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии. — М., 1987.

10. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

11. Красножон Т.В. Соціальне сирітство в Україні як соціальне-педагогічне явище / Т.В. Красножон // Вісник. — Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. — 2009. — № 3. — С. 122-124.

Максимум И.

Актуальные проблемы правового регулирования бродяжничества и попрошайничества детей.

Аннотация. Статья посвящена изучению проблем правового регулирования бродяжничества и попрошайничества детей, сделан анализ данных понятий. Изучены и установлены первоначальные причины детского попрошайничества и бродяжничества, проанализированы объективные и субъективные причины данных социальных явлений.

Ключевые слова: попрошайничество, бродяжничество, ребенок, бедность, беспризорность, образ жизни, девиантное поведение.

I. Maksymiv

Currently issue for legal adjustment of vagrancy and children's cadging.

Summary. The article is devoted to the study of problems of legal regulation of vagrancy and begging children, made their analysis. Studied set of first principles and causes of child begging and vagrancy, analyzes objective and subjective reasons for these social phenomenon.

Keywords: begging, vagrancy, child poverty, homelessness, lifestyle, deviant behavior.

